

Посетив за короткое время несколько зарубежных стран, сделал вывод, что ландшафты нашего Крымского полуострова по красоте не уступают Центрально-Европейским, а вот туристическая инфраструктура у нас пока еще не соответствует европейским стандартам.



Рис. 4. Вход в Сваровские пещеры.

Источники и литература

1. Все столицы мира (Авторы – сост. О.В. Зыкина, Л.А. Бурлуцкая, Г.А. Гальперина, Н.В. Иванова. – М.: Вече, 2004. – 592 с.
2. Все страны мира. Энциклопедический справочник / Автор – сост. Родин И.О., Пименова Т.М. – М.: Вече, 2002 – 560 с.

Смаль І.В., Барановська О.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПІЗАЦІЮ ТА ОЦІНКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ ЛАНДШАФТІВ

Вступ. Із другої половини ХІХ ст. ландшафт, як наукова категорія, опиняється у центрі уваги професійних географів багатьох країн, особливо Росії та Німеччини. Німецькі вчені ототожнювали географію з ландшафтознавством і надавали цьому напрямку науковій винятковості. Це призвело до різкого розмежування фізичної та економічної географії в країнах, які знаходилися під впливом німецької географічної школи [3].

Парадигма "ландшафту" виявилась досить продуктивною. Протягом ХХ ст. практично всі науки географічного циклу більшою чи меншою мірою стали застосовувати поняття "ландшафт" для аналізу просторових взаємозв'язків між природними і соціально-економічними компонентами у межах окремих територій. Не стала винятком і географія рекреації та туризму, яка активно використовує дану наукову категорію для означення низки природних і природно-антропогенних комплексів, у межах яких відбуваються рекреаційні процеси.

Вивченість питання. Німецький географ Отто Шлюттер на початку ХХ ст. принципово вважав людину складовою частиною ландшафту, доводячи, що людина – один із його обов'язкових компонентів. Шлюттер визначав ландшафт через сумарний вплив природного району на органи чуттів і виділяв два їх типи: "Urlandschaft" – ландшафт, який існував до привнесення у нього значних змін, викликаних господарською діяльністю суспільства і "Kulturlandschaft", тобто ландшафт, створений людською діяльністю, культурою [3, 263–264].

У сучасному ландшафтознавстві на пострадянському просторі аналогом шлюттерівського "Kulturlandschaft" вважається антропогенний ландшафт. Але провідні українські ландшафтознавці віддають перевагу поняттю "культурний ландшафт", розглядаючи антропогенний як різновид культурного ландшафту [2, с. 77].

У Росії академік Лев Берг, який стояв біля витоків вчення про географічний ландшафт, всі свої судження про природні ландшафти проектував і на ландшафти культурні. Думки вченого співзвучні із сучасними уявленнями про ландшафт: "Под именем географического ландшафта следует понимать область, в которой характер рельефа, климата, растительного покрова, животного мира, населения и,

наконец, культуры человека сливается в единое гармоничное целое, типически повторяющееся на протяжении известной (ландшафтной) зоны Земли" [1, с. 17].

У 1925 р. Андрій Григорьев у науковій праці "Задачі і методи економічної географії" розробив принципи класифікації народногосподарських ландшафтів як різновиду культурних. У цьому ж році американський географ Карл О. Зауер у праці "The morphology of landscape" запропонував вважати об'єктом дослідження географії культурний ландшафт, контакт індивідуума з його мінливим середовищем існування.

Подібні і доволі успішні спроби здійснюються і сьогодні [2; 4; 6; 8; 10]. Узагальнюючи дослідницький досвід, буде доречно схематизувати компонентний склад, процес формування культурного ландшафту і його диференціацію як об'єкту дослідження різними гілками географії (рис. 1).



Рис. 1. Схема розвитку і диференціації ландшафту

Запропонована схема дає найбільш загальні уявлення про еволюцію ландшафту. Вона унаочнює механізм перетворення ландшафту із природного в культурний і вказує на напрямки економіко-і соціально-географічних досліджень, де використовується поняття "ландшафт" (географія рекреації і туризму, географія промисловості, географія міст, географія сільського господарства, географія транспорту та ін.).

Постановка завдання і мета дослідження. Сучасні дослідники схиляються до думки, що "загальноприйнята типологічна класифікація ландшафтів доки-що відсутня" [11, с. 38]. Відсутня і детальна типізація рекреаційних ландшафтів через відносно незначну увагу до проблеми. Найбільш вживаним є підхід, запропонований ще у середині 1970-их років московськими вченими під керівництвом професора В. С. Преображенського, згідно якого традиційно виділяють рекреаційно-лікувальний, рекреаційно-оздоровчий, рекреаційно-спортивний та рекреаційно-пізнавальний типи ландшафтів [7; 15]. Доповнити існуючу схему і запропонувати нові підходи до типізації, до якісної та кількісної оцінки рекреаційних ландшафтів – головне завдання пропонованого дослідження. Мета ж вбачається у виділенні типів і видів рекреаційних ландшафтів, аналізі їх функцій, спробі формалізованої оцінки ландшафтів із точки зору сприятливості організації відпочинку у їх межах.

Вклад основного матеріалу. Ландшафт у рекреації та туризмі виконує подвійну роль. З одного боку, це – природне або природно-антропогенне середовище, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, а з іншого – ландшафт – унікальний об'єкт споглядання, тобто туристична атракція, мета туристичної подорожі.

Ландшафт, як природне оточення рекреаційно-туристичної діяльності, формує рівень сприятливості для відпочинку й естетичності відчуттів, які його супроводжують. Перевагу отримують ті країни та окремі регіони, які володіють ландшафтною мозаїчністю і поєднанням на обмежених територіях прибережних, гірських, лісових та інших природних комплексів у різних комбінаціях.

Ландшафти, що стають об'єктами споглядання, належать до унікальних природних утворень, де на перший план виходить один із його складників. Це можуть бути каньйони, унікальні лісові масиви, карсти, водоспади, провалля, кратери вулканів, гори, окремі скелі чи вершини, коралові споруди тощо. Винятковість такого природного об'єкту в поєднанні з розумною рекламою здатна перетворити один такий ландшафт на головну туристичну принаду цілої країни. Прикладами можуть бути каньйон річки Колорадо у США, Великий Бар'єрний риф поблизу Австралії, водоспад Вікторія на річці Замбезі у Південній Африці тощо.

Природа не обділила й українську землю. Димерджі, Карадаг, карстові печери та багато інших рідкісних природних атракцій у Криму, "Долина нарцисів" у Закарпатті, карстові печери Поділля, каньйон Дністра, гранітно-степове Побужжя, річкові долинні комплекси Десни, ділянки незайманих прадавніх букових лісів Карпат, Шацькі озера та інші численні виняткові ландшафти, які притягують до себе десятки тисяч туристів з усіх куточків країни і світу.

На нашу думку, рекреаційний ландшафт і як середовище, в якому відбуваються рекреаційні процеси, і як об'єкт споглядання – різновид культурного ландшафту. Навіть у випадку, коли ландшафт незайманий,

але включений до туристичної діяльності для спостереження і споглядання, він стає культурним. Через систему причинно-наслідкових зв'язків ландшафт впливає на людину, її свідомість, сприйняття довкілля та подальшу суспільно-корисну діяльність, а сама людина, лише споглядаючи, залучає неторкану геосистему до власного культурного кола.

В основу типізації рекреаційних ландшафтів як середовища, в якому відбуваються рекреаційні процеси, покладено просторово-функціональний підхід, згідно якого виділено кілька типів (лікувально-оздоровчі, спортивно-туристичні та інші) та видів рекреаційних ландшафтів, таких як бальнеологічні, підводні коралові, сакральні тощо (рис. 2).



Рис. 2. Функціональні типи та види рекреаційних ландшафтів.

Підставою для виділення функціональних типів рекреаційних ландшафтів є їх роль і значення у забезпеченні відновлення психофізичної енергії та реалізації базових фізіологічних та соціальних потреб людини (табл. 1). Слід мати на увазі, що у більшості випадків йдеться про домінуюче призначення, тоді як для різних типів ландшафтів притаманна взаємопов'язаність, комплексність функцій. Скажімо, при організації рекреаційної діяльності відновлення життєвих сил, так само як і відпочинок чи самовдосконалення забезпечується у межах більшості функціональних типів рекреаційних ландшафтів.

Табл. 1. Функції рекреаційних ландшафтів

Тип рекреаційного ландшафту	Функції ландшафту		
	рекреаційні	фізіологічні	соціальні
лікувально-оздоровчий	відпочинок, оздоровлення, лікування	відновлення життєвих сил, адаптація організму	реабілітація, набуття впевненості, подолання депресії і відчуття самотності та непотрібності
спортивно-туристичний	відпочинок, оздоровлення, туризм	відновлення життєвих сил	організація дозвілля, самовдосконалення, спілкування, визнання, отримання нових вражень
пейзажний	відпочинок, оздоровлення, туризм	відновлення життєвих сил, емоційна насолода	організація дозвілля, отримання нових вражень, естетична насолода
природно-антропогенний	відпочинок, оздоровлення, туризм, екскурсійна діяльність	відновлення життєвих сил	організація дозвілля, отримання нових вражень, естетична насолода
культурно-інформаційний	відпочинок, екскурсійна діяльність	відновлення життєвих сил, емоційна насолода	організація дозвілля, саморозвиток, отримання нових вражень, естетична насолода

До рекреаційних ландшафтів належать природні та природно-антропогенні геосистеми, що за своїми морфологічними та морфометричними параметрами здатні задовольняти потреби людини у відновленні психофізичної енергії, втраченої у результаті життєдіяльності, у межах яких різні елементи природи взаємозв'язані між собою потоками речовини й енергії та складають одне ціле. При цьому необхідно виділяти ландшафти придатні, потенційно придатні для рекреаційного використання і такі, що на даному етапі соціально-економічного розвитку не мають рекреаційного значення, тобто непридатні. До останніх належать нерекультивовані та економічно активні природно-антропогенні комплекси: забудова, рілля, землі дорожньої мережі тощо.

Відповідно до практики рекреаційного природокористування [5, 12, 13, 14] до придатних і потенційно придатних для рекреаційного використання ландшафтів належать лісові, лучні, частково заболочені ділянки земної поверхні. Вони можуть використовуватися для організації різних форм відпочинку практично без обмежень (обмеження можуть бути лише виробничого, екологічного та природоохоронного характеру).

Від площі та структури придатних і потенційно придатних для рекреаційного використання ландшафтів залежить потенційна рекреаційна ландшафтна ємність території – індекс рекреаційності ландшафтів – частка ландшафтів певного регіону, придатна для рекреаційного використання.

Індекс рекреаційності ландшафтів (I_p) доцільно визначати за формулою:

$$I_p = \frac{s_i + s_j}{S} \times 100\% , \text{ де:}$$

s_i – площа ландшафтів придатних для рекреаційного використання; s_j – площа ландшафтів потенційно придатних для рекреаційного використання; S – загальна площа регіону.

Застосування формалізованого підходу дозволяє диференціювати простір за ступенем його сприятливості для організації рекреаційної діяльності. Згідно розрахунків індексу рекреаційності ландшафтів Чернігівської області виділено кілька груп районів: з низькою (до 10%), середньою (11–25%), високою (26–50%) і надвисокою (більше 50%) рекреаційністю.

При виділенні ступеня сприятливості природних комплексів Чернігівщини для відпочинку була використана морфогенетична класифікація ландшафтів і просторова локалізація рекреаційних потоків. Це дозволило створити ландшафтно-рекреаційну модель, основу якої складають типи ландшафтів [9], об'єднані у групи: 1) найбільш придатні для організації відпочинку, 2) придатні для рекреаційного використання, 3) вибірково придатні для відпочинку.

Найбільш придатні для відпочинку ділянки приурочені до лісових та лучно-болотяних ландшафтів, насамперед, сильнорозчленованих схилів лесових рівнин із сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами під дібровами, терасових та алювіально-зандрових рівнин із дерново-підзолистими ґрунтами під борами і суборами. Ці ландшафти розташовані близько від водойм, майже не розорані і можуть використовуватися для організації практично всіх форм рекреаційних занять – активного відпочинку, оздоровлення і окремих видів туризму.

Дещо меншою є придатність терасових піщаних рівнин з дерново-підзолистими ґрунтами під суборами і борами, низовинних слабнорозчленованих лесових рівнин із сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами під дубовими та сосново-дубовими лісами та давніх прохідних долин з дерново-підзолистими оглеєними, дерновими, лучними ґрунтами під луками. У межах цих природних комплексів рекомендовані всі види туризму і загальнооздоровчий відпочинок, а також створення інфраструктурних туристичних об'єктів.

Моренно-зандрові слабохвилясті рівнини з дерново-середньопідзолистими ґрунтами, прохідні поганодреновані долини з дерново-підзолистими глейовими і торфово-болотяними ґрунтами, а також зандрові рівнини з дерново-слабпідзолистими, дерновими піщаними ґрунтами, з низовинними болотами формують зону ландшафтів вибірково придатних для відпочинку. Дані природні комплекси придатні для організації любительських промислів та розвитку окремих видів туризму.

Проведений нами аналіз природних комплексів Чернігівської області вказує, що площа найбільш сприятливих для організації відпочинку ландшафтів складає 667 тис. га – 21% від площі області. У розрахунку на одного мешканця області їх припадає майже 0,5 га, що дозволяє забезпечувати відновлення психофізичної енергії як населенню Чернігівщини, так і мешканцям інших регіонів, насамперед, столичної агломерації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Парадигма "ландшафт" – одна з найбільш продуктивних і привабливих у сучасній географії, об'єднуюча ланка між фізичною та суспільною географією.

Виділяються ландшафти придатні, потенційно придатні для рекреаційного використання і такі, що на даному етапі соціально-економічного розвитку не мають рекреаційного значення.

При організації рекреаційно-туристичної діяльності ландшафт має подвійне призначення. З одного боку, це – природне тло, на якому відбуваються процеси відновлення психофізичної енергії, а з іншого – ландшафт – об'єкт споглядання, тобто туристична атракція, мета подорожі.

Рекреаційний ландшафт – різновид культурного ландшафту. Навіть у випадку, коли ландшафт незайманий, але включений у рекреаційно-туристичну діяльність як об'єкт споглядання, він стає культурним. Через систему причинно-наслідкових зв'язків такий ландшафт впливає на людину, а сама людина, лише спостерігаючи, залучає неторкану геосистему до власного культурного кола.

Подальші дослідження у даному напрямку слід спрямувати у русло пошуку критеріїв виділення рекреаційних ландшафтів, їх чіткої та повної типізації, виробничої характеристики, економіко-технологічної, естетичної та психологічної оцінки.

Джерела та література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Алаев Э. Б. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. / Гродзинський М. Д. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – Т. 2. – 503 с.
3. Джеймс П., Мартин Дж. Все возможные миры: Пер. с англ. / Под ред. и с послесл. А. Г. Исаченко. – М.: Прогресс, 1988. – 672 с.
4. Исаченко А. Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование: Учеб. / Исаченко А. Г. – М.: Высш. шк., 1991. – 366 с.
5. Карпатский рекреационный комплекс. – К.: Наукова думка, 1984. – 148 с.
6. Ковальов О. П. Географічний ландшафт: науковий, естетичний і феноменологічний аспекти. – Х.: Екограф, 2005. – 388 с.
7. Куракова Л. И. Современные ландшафты и хозяйственная деятельность: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1983. – 159 с.

8. Ландшафти і сучасність. Збірник наук. праць. – Вінниця: Гіпаніс, 2000. – 230 с.
9. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 479 с.
10. Марцинкевич Г. И., Клицунова Н. К., Мотузко А. Н. Основы ландшафтоведения. – Минск: Вышэйшая школа, 1986. – 206 с.
11. Міхелі С. В. Основы ландшафтознавства: курс лекцій для студентів географічних спеціальностей педагогічних вищих навчальних закладів. Київ – Кам'янець-Подільський: Абетка–НОВА, 2002. – 184 с.
12. Нудельман М. С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. – К.: Наукова думка, 1987. – 129 с.
13. Пауляквичюс Г., Грабаускене И. Методика прогнозирования устойчивости природных систем к антропогенным воздействиям. – Вильнюс: Мокслас, 1989. – 119 с.
14. Социально-экономические и географические аспекты исследования территориальных рекреационных систем. – М.: Наука, 1980. – 125 с.
15. Теоретические основы рекреационной географии / Отв. ред. В. С. Преображенский. – М.: Наука, 1975. – 224 с.

Колотуха О.В.

СОЦІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. В період економічних негараздів саме туризм може дати можливість багатьом країнам перебороти або ж істотно пом'якшити економічну кризу, підтягнути всі інші галузі економіки. Туристська галузь України завдяки багатим природним, історико-культурним, трудовим ресурсам цілком може претендувати на чільні позиції в економіці держави. Але для цього їй необхідна державна підтримка, визнання її пріоритетною не на словах, а на ділі. Гасло Всесвітньої Туристської Організації «Де розвивається туризм, відступає бідність» є актуальним для нашої держави. На сьогоднішній день послугами туристських фірм в Україні користується лише 8% населення держави. Інша частина населення або організовує свій відпочинок самотужки, або в силу соціально-економічних причин взагалі не має можливості повноцінного відпочинку і оздоровлення. Це «електоральне поле» так званого соціального туризму. З урахуванням багатьох соціальних показників життя населення України розвиток соціального туризму в нашій державі є надзвичайно важливим і актуальним.

Аналіз попередніх досліджень. З позицій соціально-економічної географії відповідних цільових досліджень соціального туризму досі не проводилось. Загальні питання територіальної організації туризму розглядали вітчизняні вчені М.П.Крачило, О.О.Бейдик, В.К.Бабарицька, О.О.Любіцева, О.М.Ігнатенко, І.Т.Твердохлебов, М.В.Багров, Л.О.Багрова, В.М.Шумський, І.Ф.Карташевська, І.М.Яковенко.

В Законі України «Про туризм» про соціальний туризм навіть і не згадується. І лише в Стратегії розвитку туризму і курортів, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6.08.08 за № 1088-р, серед основних напрямів реалізації Стратегії вказується – «розробити механізм державної підтримки впровадження туристичного продукту соціального характеру» [1].

У зв'язку з цим, набули актуальності вивчення та аналіз сучасного стану соціального туризму в Україні, розробка соціально-географічної моделі функціонування і розвитку цього сегмента туристської галузі. Актуальність розробки даної теми впливає з недостатнього наукового обґрунтування цього виду рекреаційної діяльності, необхідності забезпечення теоретичними і практичними дослідженнями організацію і розвиток соціального туризму у відповідності з вимогами сьогодення, розробки методичних положень та прогнозування розвитку соціального туризму в нашій країні.

Мета. Метою роботи є дослідження сегментації соціального туризму, розгляд існуючих сегментів соціального туризму в Україні, визначення проблем та перспектив розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною метою соціального туризму є подорожі і відпочинок соціально вразливих верств населення для відновлення працездатності, фізичних і моральних сил. У Манільській декларації вказується, що «соціальний туризм – це ціль, до якої суспільство повинне прагнути в інтересах менш забезпечених громадян» [2].

На сучасному етапі концепція соціального туризму базується на трьох основних принципах:

- 1) забезпечення відпочинком і оздоровленням кожного члена суспільства шляхом залучення в середовище туризму людей з низьким рівнем доходів;
- 2) субсидіювання туристських поїздок незаможних громадян;
- 3) участь державних і суспільних структур у розвитку туризму.

Дана концепція реалізована на практиці у багатьох високорозвинених країнах світу, а саме в Швейцарії, Німеччині, Франції з використанням так званих відпускних чеків. В Російській Федерації до Державної Думи вже внесений і активно обговорюється законопроект «Про соціальний туризм». У нашій же державі до розуміння необхідності розвитку соціального туризму ще тільки підходять. І завдання науковців активно піднімати це питання і довести його до найвищого законодавчого рівня.

У радянський період практично весь туризм можна було вважати соціальним, тому що більше 70% вартості путівок оплачувалися профспілками, молодіжними структурами, державними підприємствами. На